

BELLETEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief
Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society

PROF. DR. REFİK TURAN

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Refik TURAN
Prof. Dr. Güray KIRPIK
Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ahmet TAŞAGIL
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Ekrem KALAN

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Hakkı ACUN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin AVCI (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahri ATA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Togay Seçkin BİRBUDAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray BOZBORA (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Konuralp ERCİLİSUN (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ş. Gülin KARABAĞ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülay METİN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Efdal ÖZKUL (Yakın Doğu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SİR GAVAZ (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ahmet TOKDEMİR (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TÜRKAN (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI (Emekli Öğretim Üyesi)

Adres / Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye / ANKARA
Tel: 310 23 68 / 277-217 - 310 25 00
Fax: 310 16 98

http://www.ttk.gov.tr
basinyayin@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli, Hakemli dergidir.
Ağustos 2018 – ANKARA

Bulleten'i indeksleyen uluslararası indeks ve abstraktlar:

America, history and life 0002-7065 1963-; Historical abstracts. Part A. Modern history abstracts 0363-2717 1963-; Historical abstracts. Part B. Twentieth century abstracts 0363-2725 1963-; MLA International Bibliography 2000-; Turkologischer Anzeiger 0084-0076 1973-; FRANCIS (French Online Database) 1985; Archaeologische Bibliographie 0341-8308 1982-; Artsand Humanities Citation Index (AHCI) 2010-.

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler
İnternet Adresi: <http://e-magaza.ttk.gov.tr> - e-posta: e-magaza@ttk.gov.tr

Baskıya Hazırlık • Baskı: Kuban Matbaacılık Yayıncılık 0312 395 20 70

BELLETEN

Cilt: LXXXII

AĞUSTOS 2018

Sayı: 294

GEÇ HİTİT DÖNEMİ'NDE TOROSLARDAN AMANOSLARA
UZANAN BÖLGEDEKİ EKONOMİK FAALİYETLER

PINAR PINARCIK*

Giriş

Geç Hitit Kent Devletleri, Demir Çağı'nın önemli güçleri arasında yer almaktadır. M.Ö. 1200'lerde tüm Ön Asya'yı etkileyen çeşitli kavimlerin göçleriyle oluşan yıkım ile tarih sahnesinden adı silinen Hitit Devleti'nin siyasi ve kültürel açıdan devamı olarak görülen Geç Hitit Kent Devletleri, Kızılırmak kavsinin güneyinde ve Malatya'dan Suriye'ye kadar uzanan alanda egemenlik kurarlar. Bölge hakkındaki siyasi bilgileri daha çok Geç Assur yazılı kaynaklarından öğrenmekteyiz. Ele geçen arkeolojik ve filolojik bulgular ışığında bu kent devletlerinin tek bir etnik gruptan geldiğini ileri sürmek olası değildir¹. Buldukları konum ve sahip oldukları zengin doğal kaynakları yüzünden her zaman çağdaşı olan komşularının ilgi alanına girmiştir. Assurlular, Urartular ve zaman zaman Frigler'in bu coğrafyada siyasi ve ticari faaliyetlerini görmekteyiz. Çalışma alanımız Toroslardan Amanoslara kadar uzanan, bugün Adana, Mersin ve Osmaniye illeri ile Hatay'ın İskenderun kısmından oluşan bölge olup Geç Hitit Dönemi'nde burada Que (Hume) ve Hilakku krallıkları vardır. Siyasi ve askerî açıdan güçlü olmayan

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Düzce/TÜRKİYE, pinarpinarcik@gmail.com

¹ P. Pınarcık, "Geç Hitit Dönemi'nde Çukurova Bölgesi, *Akron Eski Çağ Yazıları 10*, 2016, ss. 63-99.

bu devletlerin doğal zenginlikleri çevre ülkelerin her zaman ilgilerini çekmiştir. Makalemizde bölgenin ekonomik faaliyetlerini incelerken Geç Assur yazılı kaynakları ve arkeolojik bulguları dayanak alacağız.

1. Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgenin Coğrafyası

Kuzeyde Toroslar'dan, doğuda Amanoslar'a uzanan bölge günümüzde genel bir deyişle, Çukurova Bölgesi ile eşleştirilir. Buranın batısında Tarsus Ovası, kuzeyinde Yukarı Ova ve yaylaların olduğu verimli alan, birkaç kuvvetli ırmak ile sulanmaktadır. Bölgenin güneyinde ise, denizaşırı ülkelerle bağlantı kurmayı sağlayan Akdeniz bulunmaktadır. İç Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasındaki önemli geçitler de bu coğrafyadadır. Eskiçağ'da Mezopotamya-Anadolu ilişkileri, Amanoslar ve Antitoroslar'da yer alan az sayıdaki geçit ile sağlandığından, bu bölge politik ve jeostratejik açıdan büyük önem kazanmıştır². Amanos üzerinde Arslanlı Geçidi, Nurdağı Geçidi ve Beylan Geçidi bunlar arasında yer alır.

Çukurova'nın coğrafi açıdan bu konumu, Anadolu, Suriye, Kıbrıs, Mısır, Ege Dünyası ve Mezopotamya uygarlıklarının, siyasal ve kültürel etki alanlarının keşim noktasındadır. Çukurova'da bu yüzden hem batı hem doğu etkisi görülür.

Bölgenin Antik Çağ coğrafyası ile ilgili en detaylı bilgiyi Strabon'dan öğreniriz. Strabon:

“Tauros'un dışında kalan Kilikia'ya gelince: onun bir parçası Trakheia ve diğeri Pedias olarak adlandırılır. Trakheia'yı soracak olursanız, kıyası dar-
dır ve düzlük toprağı yoktur veya ancak tek tük vardır ve ayrıca Tauros'un
eteğinde uzanan Isauria Bölgesi'nde ve Homonadeis'ten Pisidia'ya kadar
giden kuzey tarafında fakir bir geçim sağlar ve aynı ülke Trakheiotis olarak
da adlandırılır ve orada oturanlara da Trakheiot'lar denir. Fakat Kilikia
Pedias, Soli ve Tarsos'tan Issos'a ve keza Tauros'a Kappadokia'luların yer-
leşmiş olduğu kuzey yanındaki kısımlara kadar uzanır. Bu ülke çoğunlukla
ovalardan meydana gelmiş verimli topraklardır” diye anlatır³.

Batı sınırı hakkında Strabon ve Plinius farklı görüşler belirtir: Strabon, Me-
las (günümüzde Manavgat nehri) ile sınırlandırırken; Plinius, Korakesium (şimdi
Alanya) olarak belirler. Skylaks'a göre, batı sınırı Selinous (şimdi Gazipaşa) derken

² M. Kurt, “M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikia Bölgesi: Küresel Güçler Ve Syennesis Krallığı”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* Yıl: Sayı: 13, 2015, ss. 303-326.

³ Strabon, *Coğrafya Anadolu (Kitap, XII, XIII, XIV)*, 1993.

doğu sınırı için Amanoslar'ı işaret eder⁴. Ama Demir Çağ için sınırlar o kadar net değildir. Assur ve Babil kaynaklarına göre Que (Ovalık Kilikya/Kilikia Pedias), Hilakku (Dağlık Kilikya/Kilikia Trakheia), Pirindu (Kalykadnos-Göksu nehri) arasındaki bölgedir⁵.

M.Ö. II. binde Kizzuwatna olarak adlandırılan bu bölge, Geç Assur-Geç Hitit Dönemi'nde Que ve Hilakku olarak adlandırılmıştır⁶. Tarihin en erken dönemlerinden beri Çukurova'nın doğusunda kalan ve ovalık olan alan, taşlık-dağlık olan bölüme göre yerleşilmeye daha elverişli olmuştur. Günümüzde de verimli olan bu ovalık alan Seyhan, Ceyhan ve Tarsus (Berdan) ırmakları tarafından sulanmaktadır. Que ülkesinin başkenti Adana-Tepebağ Höyüğü olup, Çineköy yazıtında ülkeden Hiyawa olarak bahsedilmektedir⁷. Hilakku ülkesinin başkenti Tarsus-Gözlükule (Tarzi) şehridir. Pirindu ülkesinin başkenti Meydancikkale'dir.

Akdeniz Bölgesinde ormanın yayılış alanları, Toros Dağları ve Amanos Dağları'dır⁸. Kış ve ilkbahar aylarında yağışlı olan coğrafyada buna bağlı olarak bitki örtüsünün zengin olduğu görülür. Genellikle sık makilerden oluşan bitki örtüsü⁹, daha yükseklere çıktıkça yerini sık ormanlara bırakır. Orman ve maden bakımından çok zengin olan bölgede alt seviyelerde sıcaklık isteği yüksek, yağış isteği az olan meşe ve kızılçam türleri hâkimken daha üst seviyelerde karaçam, Lübnan sediri (*Cedrus libani*), Toros göknarı (*Abies cilicica*) ve ardıç (*Juniperus excesa*) ağaçları yetişir¹⁰. Dağın etekleri verimli topraklara sahiptir. Eski çağlardan beri bölgenin geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılığın yanında, madencilik, odunculuk, kerestecilik ile ticaret görülür.

⁴ Z. Korkmaz, "Cilician Iron Age settlements", *ANODOS Studies of the Ancient World, Trnava*, 2016, ss. 147-163.

⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 147-148

⁶ B. Trevor. *The world of the neo-Hittite kingdoms: a political and military history*. Oxford University Press, 2012; E. Konyar "Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. II. Binyılda Çukurova Bölgesi", *1. Ceyhan Sempozyumu*, Adana, 2006, ss. 241-244.

⁷ G. B. Lanfranchi, "A Happy Son of the King of Assyria: Warikas and the Çineköy Bilingual (Cilicia)", *Studia Orientalia Electronica*, 106, 2009, ss. 127-150.

⁸ N. Günel, "Türkiye'de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Online Thematic Journal of Turkic Studies, Yıl V*, (1), 2013, ss. 1-22, 9.

⁹ Bölgenin iklim ve bitki örtüsü ile detaylı bilgi için bk. Duran- H. Günek, "Mersin kenti kuzeyi akarsu havzalarındaki ekolojik faktörlerin bitki örtüsüne etkisi", *Biological Diversity and Conservation*, 3(3), 2010, ss. 137-152.

¹⁰ Günel, *a.g.e.*, s. 9.

2. Assur Yazılı Kaynaklarına Göre Seferler ve Haraçlar

Eski Çağ'da Mezopotamya ile Anadolu arasında sürekli bir iletişim vardı. Ön Asya'nın en güçlü devletlerinden biri olan Assur İmparatorluğu, bulunduğu çağın politik ve ekonomik şartlarını çok iyi gözlemleyip, şartların elverdiği taktik ve stratejiye bağlı olarak yayılım politikası geliştirmiştir. Dönem dönem ticari, dönem dönem askeri seferlerle sürdürdüğü bu etkileşimin sebepleri yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynaklarıdır. Assur'un Batı'ya her yıl düzenlediği seferlerin bir diğer önemli noktası ise Akdeniz ticaretine egemen olmak istemesidir. İşte bu sebepten dolayı inceleme alanımız olan Toroslar ve Amanoslar'ın arasında kalan bölge Assur dâhil birçok güçlü devletin ilgi alanına girmektedir. Bölgeyi önemli kılan madenler içinde Torosların gümüş ve demir madenleri başı çekmektedir. Assur kralları düzenledikleri seferlerde adı geçen Tunni Dağının, gümüş madeniyle zengin Aladağlar ve Bolkar Dağı olduğu bilinir¹¹. Bir diğer önemli sefer sebebi ise bölgedeki sedir ağacıdır¹². Özellikle Hilakku, gemi ve tapınak yapımı için gerekli olan kereste açısından zengin bir coğrafyadır¹³. Assur yıllıklarında Kilikya'da yer alan kentlerden biri olan "Sizzu"¹⁴ adı, "atların ülkesi" anlamına gelen "KUR.ANŞE.KUR.RA" olarak geçer ki, daha geç dönemlerde Herodotos'un da Akhamenid krallarına vergi olarak 360 atın verildiği ibaresi bölgenin önemli zenginlik kaynaklarından bir diğerini göstermektedir¹⁵. Yeni Babil yazılı kaynaklarında saray ve tapınak idari arşivlerinde Hume¹⁶ ve Pirindu¹⁷'dan ganimet olarak getirilen esirlerin varlığına

¹¹ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, The University of Chicago Press, 1968; Kurt, *M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi*, s. 305.

¹² U. B. Alkım, "The Road from Sam'al to Asita-wandawa. Contributions to the Historical Geography of the Amanus Region", *Anadolu Araştırmaları, II/1-2*, 1965, ss. 1-45; Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/3, 2006b, ss. 67-102.

¹³ Strabon *a.g.e.*, s. 199.

¹⁴ Genellikle Sis/Sisium/Kozan ile eşitlenmek istenen kent. A. Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna Adana Krallığı'nın Siyasi Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 2006a, ss. 15-44; A. Ünal, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/3, 2006b, ss. 67-102.

¹⁵ Kurt, *M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi*, s. 306.

¹⁶ Assurluların Que olarak bahsettikleri Ovalık Kilikya, Yeni Babil yıllıklarında Hume olarak geçer. M. Kurt, "Demir Çağında Kilikya'da Politik Yapı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 2, sayı 3, 2009b, ss. 119-129.

¹⁷ Pirindu Göksu ırmağının bulunduğu kesimdir. Hatta Mut yakınlarındaki Pirinç suyunun adının Pirindu'dan veya Luvice Taşlık Yer anlamındaki bir kelimedenden geldiği söylenir. Bk. M. Kurt, "Kronikler Işığında Ovalık Kilikya'nın Yeni Babil Devleti İçin Stratejik ve Ekonomik Önemi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22, 2009'a, ss. 185-195.

dair ibareler geçmektedir¹⁸. Kilikya'dan Mezopotamya'ya ganimet karşılığında götürülen bu insanların çeşitli amaçlarla kullanıldıklarını biliyoruz.

a. III. Salmanassar Dönemi

Bölgeye ilk sefer düzenleyen Assur kralı III. Salmanassar (M. Ö. 858-824) dir¹⁹.

“Göklere hançer uçları gibi sarp bir şekilde yükselen ve atalarımın hiçbirinin içine giremediği yüce dağların içinde bakırdan çapalarla kabaca yollar açtırdım...”

III. Salmanassar Amanos Dağları'nı geçerek, hemen hemen her yıl düzenli olarak sefer düzenleyecektir:

“... Amanos Dağları'ndan... Pattin'li Sapalulme'nin şehri Alişir'e ulaştım. Sapalulme hayatımı kurtarmak için ordusuna Bit-Adinili Ahuni'yi, Kargamışlı Sangara'yı, Sam'allı Haianu'yu, Queli Kate'yi, Hilakkulu Pihirim'i... Beyim Tanrı Assur'un emriyle onların birleşik kuvvetlerini darmadağın ettim. Kenti kuşattım, teslim aldım (ve) değerli savaş ganimetlerini, sayısız savaş arabalarını (ve) koşum atlarını ülkeme taşıdım...”²⁰.”

III. Salmanassar taşkın haldeyken Fırat'ı geçtiğini bahseder. Gurgum'a doğru ilerlerken Lutibu'ye, [müstahkem şehir] Haianu, Samal, Patinalı Sapalulme'e, Bit-Adini'li Ahunu (ve) Kargamışlı Sangara'ya yaklaştığını, onların kendisine karşı savaşmak için ittifak yaptığını, anlatır. Tanrı Assur'un verdiği olağanüstü yüce güçle onlarla savaştığını ve mağlup ettiğini, onların adamlarını yere serdiğini, ölülerinin hendekleri doldurduğunu, oluk oluk kanlarını akıttığını, hatta dağ kırımızı yün gibi kıvılcı boyadığını anlatır. Onlardan çok miktarda koşum atları ile iki tekerlekli atlı arabalarını aldığı yakıp yıktığı şehirlerinin önüne kesilen başlarından kule diktiğini, ihtişamlı bir heykel yaptırıp kahramanlık hikâyesini yazdırıldığı stelinin Salura nehrinin (Karasu) kaynağına Amanos bölgesine çok yakın bir yere diktirdiğini belirtir²¹. Amanos (Hamanu) bölgesinden Asi (Arantu, Orontes) nehrine doğru Salmanassar, Ali (şir) ya da Alimus'a, Samal, Patinalı Sapalulme'ye, Bit-Adini'li Ahunu (ve) Kargamışlı Sangara'ya, Que'li Kate ve Hilakkulu Pihirim Iasbuqeanlı Bur-Anate ve Iahaneanlı Adānu'ya doğru harekete geçtiğini, Tanrı

¹⁸ Kurt, M.Ö. VI. -I. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi, s. 306.

¹⁹ Ünal, Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi, ss. 69.

²⁰ K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745). The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 3*, 2002.

²¹ Grayson, a.g.e. s. 9 vd.

Assur'un emri ile onların birleşmiş güçlerini dağıttığını, onların şehirlerini ele geçirdiğini ve onlardan oldukça çok atlı araba olarak ganimet aldığını, onların 700 adamını kılıcıyla kesip yere yıktığını, savaşın ortasında İasu buqeanlı Bur-Anate'yi esir aldığı ve Patina'nın önemli şehirlerini ele geçirdiğini anlatır. Amurru'nun kıyı yerleşimlerini teslim aldığını ve onlardan haraç aldığını belirtir²².

III. Salmanassar M.Ö. 840'ların sonunda (842-840) Amanos Dağları'na ve Kilikya'ya doğru ilerler ve Que'ye ait bazı şehirleri fetheder²³.

Salmanassar, yirminci yılında Amanoslar üzerine düzenlediği seferinde Que'den haraç aldığını belirtmektedir:

“Saltanatımın yirminci yılında Fırat Nehri'ni yirminci kez geçtim. Kendi (birliklerimle) birlikte tüm Hatti Ülkesi'nin krallarını da teftiş ettim (...) Hamanu Dağı'nı (Amanos) geçtim... Aşağıya, Que (kralı) Kate'nin yerleşim yerlerine indim. Lusanda, Abarna-ni, Kizuatni (Kizzuwatna) ve başından sonuna kadar birçok yerleşim yerini müstahkem yerlerle birlikte ele geçirdim. Oralarda çok kan akıttım (...) Savaş tutsaklarını alıp götürdüm... Zaffer ve gücümü Que üzerine yerleştirdim”²⁴.

Saltanatının 19. ve 20. yılında düzenlediği seferler sonucunda Assurlular'ın sedir ağacı aldığı kayıt altına alınmıştır²⁵. Ünal, Salmanassar metnin devamında saltanatının ilk 20 yılında toplam 110.610 tutsak ele geçirdiğini, 82.600 kişiyi öldürdüğünü, 9.920 kısrak ve katır, 35.565 sığır, 19.690 eşek, 184.755 adet de küçükbaş hayvanı yağmaladığını, bunların bir kısmını Que Ülkesinden aldığını belirtir. Salmanassar'ın bu işgallerinin kalıcı olmadığı anlaşılıyor, keza Kuraba'il'de bulunan heykeli üzerindeki yazıtta olayı sadece Que Kralı Kate'den haraç aldığını belirtmekle geçiştirmekte, herhangi kesin bir askeri zaferden söz etmemektedir²⁶.

Saltanatının yirmi ikinci yılında Hilakku, Melid, Timur Tepesi üzerinden Tabal'a ulaşmış, Que'nin kuzeyindeki Muli Dağı (Sumermeri Dağı), Tunni Tepesi (Gümüş Dağı)²⁷ ile Bulgarmaden yakınlarındaki Toroslara kadar gelmiştir.

²² Grayson, *a.g.e.* s. 10

²³ F. Giusfredi, *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States (THeth 28)*, Germany 2010.

²⁴ Grayson, *a.g.e.*, s. 55, 57.

²⁵ E. Reade, “Assyrian campaigns, 840-811 BC, and the Babylonian frontier”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 68(2), 1978, ss. 251-260.

²⁶ Ünal, *Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi*, s. 70.

²⁷ M.Ö.23. yy'da Akad kralı Sargon'un Anadolu'da Akadlı tüccarları korumak amacıyla bu ülkeye yaptığı efsanevi askeri seferlerde adı “Gümüş Dağı” olarak geçen dağ ile III. Salmanassar'ın M.Ö.837'de Tabal'a yaptığı askeri sefer dolayısıyla “Alabastar Dağı Mulu” ile birlikte bahsettiği Tunni Dağı'nın, zengin gümüş madeni yataklarıyla üne kavuşan

Bu hamlesiyle Assur, bölgedeki gümüş ve sumermeri (alabaster) yataklarını ele geçirmiş olmaktadır²⁸.

Saltanatının yirmi beşinci yılında (M.Ö. 834) taşkın halindeyken Fırat'ı geçtiğini, Hatti'nin krallarını haraca bağladığını ve Amanoslar'ı geçerek Que'li Kate'nin şehirlerine geldiğini, Timur'u kuşattığını anlatır²⁹.

Saltanatının yirmi altıncı yılında (M.Ö. 833) ise Amanoslar'ı yedinci kez geçtiğini, Que'li Kate'ye karşı dördüncü kez sefer düzenlediğini ve onlardan haraç olarak öküz, koyun, altın ve gümüş aldığını, Kate'nin kardeşi Kirri'yi Tarsus'a kral olarak atadığını, Tarsus halkından gümüş ve altını haraç olarak topladığını ve yine sedir ağaçlarını kesip Assur'a götürdüğünü anlatmaktadır³⁰.

Nimrud'da ele geçen Siyah Obelisk ve Kraliyet Heykeli yazıtlarında III. Salmanassar'ın yaptığı seferler anlatılır³¹. Salmanassar, hâkimiyeti sırasında yaptığı bu seferler sonucunda bölgeden çok sayıda at, katır, eşek, öküz, koyun gibi hayvanları haraç olarak aldığını söyler. Bu da bize Assur'un bölgeyi; maden, sedir ağacı ve geçiş noktası olarak kullanımının yanında büyükbaş ve küçükbaş hayvan kaynağı olarak gördüğünü de gösterir.

b. III. Tiglat-pileser Dönemi

Assur kralı III. Tiglat-pileser'in de (M.Ö.745-727) bölgeye sefer düzenlediğini görmekteyiz³². III. Tiglat-pileser saltanatının ilk yıllarında Urartu kralı II. Sarduri'nin (M.Ö. 756-730) öncülük ettiği Melid, Gurgum, Kummuh, Que, Unqi ve Kargamış'ın da içinde olduğu bir ittifakla savaşır³³.

“... Kummuh Kralı Kuştaşpi, Que Kralı Urikki, Hama Kralı Eniilu, Kargamış Kralı Pisiris, Sam'al Kralı Panammu, Melid Kralı Sulumal, Gurgum Kralı Tarhulara, Kaşkaların Kralı Dadi-ilu ve Tabal Kralı Wassurme, Tuna kralı Uşitti (...) haraç olarak altın, gümüş, kurşun, demir, fil postu, mor

Bolkar Dağı veya Aladağ ile aynı olduğu da belirtilmektedir. T. Yıldırım, Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanında Adana/Tepebağ Höyüğü ve Planlama Sürecinde Kentsel Arkeoloji, Kentsel Dönüşüm, Rehabilitasyon ile Arkeopark Kavramı., *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 2010.

²⁸ M. Kurt, “Que Ülkesi ve Yeni Asur Devlet'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi”, *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: X, Sayı 3, 2008*, ss. 117-134.

²⁹ Grayson, *a.g.e.*, s. 68.

³⁰ Grayson, *a.g.e.*, ss. 68-69.

³¹ Seferler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Reade, a.g.m. s. 251-260

³² Giusfredi, *a.g.e.*, s. 59

³³ D. Hawkins, “The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia”, *CAH III/1*, 1982, pp. 372-441.

(yün), yünlü kumaşlar (...) ve her türlü atlar, katırlar, büyükbaş hayvanlar, küçükbâş kayvanlar, develer, dişi develer ve yavru develer aldım...³⁴

Assur kaynaklarına göre III. Tiglat-pileser tarafından büyük bir yenilgiye uğratan koalisyon güçleri haraca bağlanır, bu krallar içinde Que kralı Urikki³⁵ (Awarikus)'nin de adı geçmektedir³⁶. III. Tiglat-pileser'e ait metinlerde Que kralı Urikki'nin Assur kralına en az iki kere haraç verdiği görülmektedir³⁷. Anlaşma gereği yapılan bu haraç ödeme, ülkelerinin Assur tarafından ilhak edilip, vilayet statüsüne indirilmesi ile kalkmıştır. Durum böyle olunca Assur valileri tarafından toplanan, Assur idaresine gönderilecek sıradan vergiler şeklini almıştır³⁸. Yine Çineköy yazıtında kral Awarikus'nin Assur'a haraç verdiği hakkında önemli bilgiler yer almaktadır³⁹.

Assur, III. Tiglat-pileser döneminde maden açısından zengin olan Tabal'a saldırılarında üs olarak Que'yi kullanmıştır. Ayrıca üçüncü ve on altıncı yılında düzenledikleri seferleri anlattıkları yazılı kaynaklarda, Amanos Dağları'ndaki sedir ağaçlarına dair anlatımları, orman ürünleri bakımından da bölgenin Assur için önemini göstermektedir⁴⁰.

c. V. Salmanassar Dönemi

III. Tiglat-pileser'den sonra başa geçen V. Salmanassar (M.Ö. 727-722) daha prens iken babası tarafından yazılan mektupta meşru mirasçısı olarak gösterilmiştir. Metinlerde doğum adı ya da takma adı olarak Ululayu-Ululu olarak geçer. Babil kroniklerine göre, tahta geçişinin sıkıntılı olmadığını görmekteyiz. Beş yıllık kısa hükümdarlığında çok az sayıda arkeolojik kanıt, yazılı kaynak olduğu için askeri, siyasi ve imar faaliyetleri hakkındaki bilgimiz azdır. İkinci, üçüncü, dördüncü

³⁴ D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, (1926).

³⁵ Adı geçen Que kralı Urikki'nin, Danunahlar'ın kralı Azatiwata'nın babası veya tabii olduğu beyi Awarikus (Urikki) olduğu söylenir. Ünal, Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi, s. 72.

³⁶ M. Kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M. Ö. 1. Bin Yılda Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, 2007.

³⁷ Lanfranchi, *A Happy Son of the King of Assyria*, s. 139

³⁸ Çineköy yazıtı Que'li Urikki'nin Assur kralı III. Tiglat-pileser ile birlikte Assur'un düşmanlarına karşı ittifak yapmasından ve Que kralı Urikki'nin ödediği haraçlardan bahseder. Lanfranchi, *A Happy Son of the King of Assyria*, s. 140

³⁹ Yazıt hakkında detaylı bilgi için bkz. B. Lanfranchi, "The Luwian-Phoenician bilinguals of ÇINEKÖY and KARATEPE: an ideological dialogue". *Getrennte Wege*, 2007, pp. 179-217; R. Tekoglu-A. Lemaire-I. Ipek- K. Tosun, A. "La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy" *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 144(3), 2000, ss. 961-1007.

⁴⁰ M. Kurt, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: X, Sayı 3*, 2008, ss. 117-134.

yılandaki seferlerini anlatan yazılı metinlerde, yapılan seferler hakkında bilgi vardır ancak metnin kırık olan parçaları bilgi eksikliğine yol açmaktadır. Ancak II. Sargon döneminde Assur eyaleti olarak görülen Sam'al ve Que'nin V. Salmanassar döneminde topraklara katıldığı düşünülmektedir⁴¹.

d. II. Sargon Dönemi

V. Salmanassar'dan sonra başa geçen II. Sargon döneminde (M.Ö. 722-705) Assur Anadolu'daki merkez üssünü Que Krallığı olarak belirlemiştir⁴². II. Sargon ile birlikte Assur Anadolu politikalarında yeni bir sayfa açmıştır. Bu döneme kadar Geç Hitit Devletleri'nden sadece vergi ve haraç alarak, herhangi bir siyasi tahakküm kurmadan yaşamalarına göz yumarken, bu dönemle birlikte geniş bir coğrafi çatı altında merkezi, büyük Assur'u kurma yolunda adım atmıştır. İşte bu sebeple Que'nin merkez üssü olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Geç Hitit Devletleri bu noktada Anadolu-Mezopotamya-Mısır arasında geçiş noktasını oluştururken, bu kent devletleri içinde yer alan Que coğrafi açıdan sahip olduğu geçitler, madenler, doğal zenginlik kaynakları ile ön planda olmuştur. M.Ö. 715-713 yıllarında Sargon düzenlediği seferler sonucunda Que ve Hillakku'yu kendisine bağlamış ve Assur batıdaki en geniş sınırına ulaşmıştır⁴³. Sargon'un Que'ye yaptığı seferinde;

“... Ki orası deniz kenarında uzamır, uzun süren günler... yenildiler... Que ülkesinin... Onları kıyıya indirdim... harika ve küçük kılıcımla onları yığdım... Harrua, Ushnaniş, Ab-, ... Que ülkesinin şehirlerini ki Muşkili Mita tarafından almıştım, yakaladım ve yağmaladım...⁴⁴”

Que'de görevli valim, ... Batıdaki topraklarda kurduğum ve onları yöneten Mita (Midas) Muşkili, hizmetçi baskınları (?) Mita'nın iline karşı üç kez, -Arazinin elverişli olduğu yerlerde, savaş arabası, yürüyerek geçmenin zor olduğu ve 1000 savaştı, ... Atlarını onlardan alıp götürdü- Günahkâr değil kaçı. Dik bir dağın üzerinde bulunan ve ilini savunan kalelerden ikisi, şaşırtıcı (uçurumların) tarafında... Ve savaşa karışan seçilmiş birlikleri vurdu, yakaladı, ... Kaleleri, ... Bağışladı (yaşamalarına izin verdi), ... 2400 ---- s, köleyi ülkesine taşıdı. Güçlü şehirleri, çevrelerindeki kasabalarla birlikte yok etti, harap etti, ateşle yaktı. Büyükelçisi barış mesajını getirdi (ve) 1000

⁴¹ H. Tadmor-S. Yamada, *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period Volume I*, 2011.

⁴² D. Şen, *M. Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, 2012.

⁴³ D. Shaw, “Bandit highlands and lowland peace: the mountains of Isauria-Cilicia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient/Journal de l'histoire economique et sociale de l'Orient*, 1990, ss. 199-233; Kurt, “Que Ülkesi”, s. 127.

⁴⁴ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia. (ARAB II). Historical Records of Assyria from Sargon to the End. Vol. II.*, 1927.

zim-pani askerlerini, O benim varlığıma getirdi Elamit sınırındaki İrmami şehrine (?), Ve kalbimi sevinç kapladı...⁴⁵”

Sargon'un yedinci yılında düzenlediği Kilikya seferi⁴⁶ askeri bir harekât olmasının yanında ekonomik bir anlam ifade etmektedir. Bölgedeki sedir, kurşun, demir Assur için ihtiyaç maddeleri arasındadır. Nitekim Sargon yaptığı sefer sonucunda ülkesine götürdüğü haraçlardan bahseder:

“Sayamayacağı kadar altın, gümüş, bronz ve demir madeni, lapis-lazuli taşı, yığınlar halinde muhhu-digili taşı, menekşe, mor, parlak renkli yünlü çamaşır ve keten benzeri; şimşir tahtası, sedir, selvi, her çeşit çalılar, kokusu hoş olan Amanoslar'dan ürünleri Sümer ve Akkad metropollerinde yaşayan Bel, Sarpanit, Nabu, Taşmet gibi tanrılara üçüncü yılda hediye ettim⁴⁷”.

Sargon bir diğer seferinde (M.Ö. 713 yılında) yine;

“Urartu, Hitit ülkesi, doğunun yükselen güneşi Med ülkesi; Namri, Ellipi, Bit-Hamban, Parsua, Mannea... uygulanan haraç ve vergileri dayattım. Savaşı Kıbrıslı İyonyahlar'ı balık sürüleri gibi denizin ortasında yakaladım. ... ve Kilikya'yı (Que) ve Tyre'yi bastırdım. ... Kilikya'nın kalelerini onardım ve onları artırdım⁴⁸”.

II. Sargon bu sefer ile Hilakku'yu Assur eyaleti yaptığını, Kıbrıslı Ionialılar'ı balık gibi avlayıp, Tyr'e sürdüğünü anlatmaktadır.

Sargon Muşki'li Mita ve Kimmerler'in Anadolu'daki faaliyetlerinde rahatsızlık duymaktaydı. M.Ö. 710-709 yıllarına tarihlenen Assur'un Que'ye atadığı bir vali⁴⁹ ile Sargon arasındaki mektuplaşma dönemi aydınlatan önemli bir kaynaktır⁵⁰. Gerek Nemrud mektubunda Urikki ile Assur'lu bir valinin Que'de aynı anda yaşaması, gerekse Çineköy yazıtında Assur ile Que'nin ittifak halinde olduğunu görmemiz bize Que'nin Assur'un kuzeybatısındaki en önemli kalesi olduğunu göstermektedir. Ancak Sargon'un ölümü ile Assur Kilikya'nın batısını kaybetmiştir⁵¹. Assur'un Çukurova'yı atadığı valilerle yönetiyor olması ancak Karatepe ve Yüre-

⁴⁵ Luckenbill, *ARAB II*, s. 36

⁴⁶ M. Kurt, “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 48, 2010, ss. 69-88.

⁴⁷ Luckenbill, *ARAB II*, s. 36

⁴⁸ Luckenbill, *ARAB II*, s. 61

⁴⁹ Kilikya'daki Assur valisi Aşşur-şarra-usur'dur.

⁵⁰ Nemrut mektupları olarak geçen belge için bk. S. Parpola- J. Reade, *Letters from Assyria and the West* (Vol. 1), 1987; ve Pınarcık a.g.m. s. 52

⁵¹ Kurt, *II. Sargon Devri Kaynakları*, ss. 82-83

ğir'de yerli beyler, -Illubru Kirua, Kundili ve Kizzulu Sanduarri gibi- diğer yerli kralların varlığını sürdürüyor olması kafaları karıştıran sorular arasında gelmektedir. Ünal, buna verilebilecek en güzel cevabın “*Assur krallarına haraç vererek ve onlarla iyi geçinerek olabileceğini*” ileri sürmektedir⁵².

e. Sanherip Dönemi

Sargon'dan sonra başa geçen Sanherip döneminde daha çok Akdeniz ve Mısır ile giriştikleri deniz ticareti ön plana çıkmaktadır ki hal böyle olunca Anadolu'ya yapılan seferlerin azaldığı dikkat çekmektedir⁵³. Bunu fırsat bilen bölgedeki yerel güçler Assur'un baskısından kurtulmak için Urartu ve Frig'in de kışkırtmaları sonucunda isyan etmeye başladılar. İlk isyan kral Azatiwata tarafından çıkarılmıştır. Azatiwata, Que kralı Urikki (Awarikus)'ye bağlıdır. M.Ö. XIV. yüzyıldan beri bölgede olan Danunahılar'ın tüm Kilikya için siyasi ve kültürel bütünleştirici bir unsur olduğu ileri sürülür ki, bu gücü kullanmak isteyen Azatiwata, soyunun Danunahılar'dan geldiğini ileri sürer⁵⁴. Azatiwata Assur'a vergi vermeyi reddeder. İsyan Azatiwata'nın ölmesi ile son bulur.

Diğer önemli isyan Kirua isyanıdır. İllubru kralı Kirua Ingirra, Tarzi ve Hilakku'nun da desteğini alarak isyan eder;

Sanherip'in M.Ö. 696 yılında Kilikya üzerine düzenlediği seferinde⁵⁵;

“... Rimusi valisi, Kirua, İllubru şehrinin valisi, bana bağlı bir köle ki tanrılar Hilakku'nun adamlarının isyan etmesini ve savaşa hazır bir hale gelmesini sağladı. Ingirra ve Tarzi (Tarsus)'da yaşayan insanlar yardıma gelir ve Que'nin yollarına el konur ve ticaret trafiğini engellemek için” ... “Kalkan ve mızrak taşıyıcı elemanlarımı, atlarım, atlı arabalarımı, onların üzerine yolladım. Yardıma gelmiş Hilakku'nun adamlarını yendim, çok zorlu dağın ortasına getirmişler. Ingirra ve Tarzi onlar aldı ve bozguna uğrattı. Onlar İllubru'da kuşattılar ve onun güçlü kalesini, onun kaçışını engellediler” ... “Kirua, vali ve onun yağmalanmış şehirleri ile birlikte ve ona yardıma gelen Hilakku'nun insanlarını⁵⁶, sığır, koyun ile birlikte Niniveh'e getirdim...”

⁵² Ünal, *Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi*, s. 75

⁵³ A. K. Grayson, “Assyrian Expansion Into in the Sargonic Age (c. 744-650 B.C.)”, *Rencontre Assyriologique Internationale/Uluslararası Assirioloji Kongresi*, 6- 10/VII/, İstanbul, 1987, ss. 131-135.

⁵⁴ A. M. Jasink- M. M. Marino, The West-Anatolian Origins of the Que kingdom dynasty”, *SMEA 49*, (VI Congresso Internazionale di Ittitologia. Roma, 5-9 settembre 2005 I.) 2007, ss. 407-426.

⁵⁵ Luckenbill, *ARAB II*, s. 137

⁵⁶ Sanherip isyandan sonra karşı bir saldırı yaparak çok sayıda savaş tutsağı ile geri döner ve Ninive'de yaptırdığı bir saray inşaatında Que ve Hilakku'lu tutsakları çalıştırmakla övünür. Ünal, *Bizans Dönemi'nin*

Assur'un ticaret için kullandığı Que yolunun isyancıların eline geçmesi Assur açısından tehlikeli olacaktı. Bu yol Assur'u Toroslardaki madene ulaştırmasının yanında Akdeniz ve Mısır ticaretine ulaşması için de stratejikti⁵⁷. Sanherip döneminde bölgede meydana gelen iki isyan Assur'un bölgedeki hâkimiyeti açısından önem arz etmektedir. Assur isyanlara karşı bölgedeki hâkimiyetini sürdürmüştür.

Sanherip'in yapı yazıtı: Rakipsiz Saray⁵⁸;

"... Kalde, Arami, Mannai'den insanlar, Que ve Hilakku ki onlar benim boyunduruğumda değillerdi, ... Onlardan fildişi, akçaağaç, şimşir tahtası, dut, selvi, ladin, fıstık ağaçları getirdim krali ikametgâhımı yaptırmak için. Amanos dağlarından sedir ağacı getirdim, ..."

Yazıtta Sanherip Amanos Dağları'ndan zorlukla getirdiği bu sedirleri kendisi için yaptırdığı binasında kullandığını anlatır.

f. Asarhaddon ve Asurbanipal Dönemi

Sanherip'ten sonra başa geçen Asarhaddon (M.Ö. 680-669) ve Asurbanipal (M.Ö. 668-626) genel Assur politikasını devam ettirmiştir⁵⁹. Akdeniz ticaretine hâkim olma isteği ve Anadolu'daki zengin maden kaynaklarına sahip olma isteği bu krallar döneminde de sürdüğü için Amanoslar ve Toroslar arasında kalan bölge Assur için yine ön planda olmuştur.

g. Yeni Babil Dönemi

Yeni Assur Devletinin yıkılışıyla bölgede var olan yerel krallar bağımsızlıklarını ilan etmiş ancak bağımsızlık Yeni Babil Krallığı kurulana kadar sürmüştür. Bölge, sahip olduğu coğrafi konumundan dolayı Yeni Babil krallarının da ilgi alanına girmiştir. Yeni Babil kaynaklarında inceleme alanımız olan bölgenin ovalık kesiminden Hume (Doğu Kilikya), dağlık kesiminden ise Pirindu (Batı Kilikya-Cilicia Trecheia), olarak bahsedilir⁶⁰. İlk olarak II. Nabuchednezzar (M.Ö. 605-562), M.Ö. 593-591 yılları arasında Hume ve Pirindu'ya sefer düzenler⁶¹. Bu bereketli

Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi, s. 75

⁵⁷ Kurt, *Que Ülkesi*, s. 128

⁵⁸ Luckenbill, *ARAB II*, s. 137

⁵⁹ Kurt, *Que Ülkesi*, s. 128,129

⁶⁰ Ünal, *Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi*, s 77; D. J. Wiseman , *Chronicles Of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) In The British Museum*, 1956.

⁶¹ M. Kurt, "Kronikler Işığında Ovalık Kilikya'nın Yeni Babil Devleti İçin Stratejik ve Ekonomik Önemi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22, 2009a, ss. 185-195

topraklar III. Salmanassar'dan beri Assur hükümdarlarının dikkatini çekmiştir. Bu yüzden Amanoslar üzerinden Suriye'ye giden ticareti kontrolleri altında tutmak için çabaladılar. Asurbanipal'in ölümüyle zayıflayan bölge, II. Nabuchednezzar'a M.Ö. 595-570 yılları arasında vergi vermek koşuluyla tekrar hakimiyetlerini kazanmıştır. Ki, bu sırada Pirindu ve Hume'den mahkumlar Babil'de tutsak tutuluyordu⁶². O sıralar Anadolu için önemli olan olayların başında Lidyalılar ile Medler arasında süregelen ünlü "Güneş Tutulması Savaşı" M.Ö. 585 yılında son bulur ve sonrası yapılan görüşmede Kilikya'ya da bağımsız, dost yanlısı olarak yer verilir⁶³.

Kilikya'ya yapılan bir sonra ki sefer Neriglissar'e (M.Ö. 559-556) ait bir kronikte geçer ki bu kronik bize oldukça önemli bilgiler verir. M.Ö. 557/556 yılında Neriglissar, önce Pirindu (Batı Kilikya) kralı Appuasa üzerine sefere çıkar, oradan Hume'ye geçer⁶⁴;

"Pirindu kralı Appuasu, (güçlü) ordusunu topladı ve Ebir-nari'yi yağma etmek ve çabucak gitmek amacıyla yola koyuldu. Neriglissar, ordusunu topladı ve ona karşı koymak için Hume üzerine yürüdü. Bu arada Appasu, topladığı süvari ve ordusunu bir dağ vadisinde pusuya yerleştirdi. Neriglissar onlara ulaştığı zaman, o, onları bozguna uğrattı ve büyük ordusunu yendi. O orduyu ve çok sayıda süvariye ele geçirdi. Appuasu'yu insanların tek sıra halinde yürümek zorunda olduğu aşılması zor dağlar arasında 100 mil (15 beruluk bir mesafe) üzerinde onun kraliyet şehri Ura'ya kadar ilerledi. Ura'yı ele geçirdi ve onu yağmaladı. Ura'dan atalarının kraliyet şehri Kirsu'ya hemen hemen Ura'nın 40 mil kuzeybatısına (6 beruluk bir mesafede) yüksek dağların arasında, güç bir geçidi izledi ve onun kraliyet şehri Kirsu'yu ele geçirdi. İnsanlarını, sarayını ve surunu ele geçirdi ... Pitussu denizin ortasında bir dağda (kayalıkta) bırakılan 6000 askeri gemiler yoluyla ele geçirdi. Şehrini yıktı ve insanların ele geçirdi. Aynı yıl o, Ludu sınırındaki Sallune dar geçidini ateşe verdi. Bununla birlikte Appuasu kaçtı ve o, onu yakalamadı. Adar ayında Babil'e döndü"(M.Ö. 556, Şubat-Mart).

Kilikya'ya yapılan bu sefer ile sınırlı bir başarı elde edilince Nabonidus Babil ordusunu bir kez daha Hume üzerine yollar (M.Ö. 555). Bu sefer sonucunda bol ganimet alırken⁶⁵, Pirindu'ya saldırmamışlardır. İlerleyen birkaç yıl içinde Babil Hume'yi kontrol etmesi imkânsız gözükmemektedir çünkü artık diğer bir güç olan Cyrus aktörü ortaya çıkmıştı. Bu sırada Lidyalılar ve Persliler arasında mücadele

⁶² Wiseman, *a.g.e.*, s. 39

⁶³ Kilikya'yı tehlike olmaktan çıkarmak, dost yanlısı bir konumda tampon bölge olarak bulundurmak, Kilikya'nın önemini gösteriyordu. Wiseman, *a.g.e.*, p. 39

⁶⁴ Wiseman 1956, s. 40, 74

⁶⁵ Kurt, *Kronikler Işığında Ovalık Kilikya*, s. 190

Babil'in bölgedeki gücü için önemliydi. Nabonidus Lidya kralı Croisos ve Mısır kralı Amasis'ten yanaydı. Ancak mücadele de Perslilerin üstün gelmesi ile bölgede Babil etkisinin azalması ve Syennis unvanlı yerel kralların varlığı görülmektedir⁶⁶.

3. Toros ve Amanos Dağları Arasında Kalan Bölgenin Önemi

Asur kayıtlarına göre söz konusu bölgeden alınan savaş ganimeti veya haraçlar şunlardır: Maden olarak; altın, gümüş, demir külçeler ile tunç kaplar alınmıştır. M.Ö.1300'e konulan Uluburun batığında bulunan gümüş ve tunç eserlerin Bolkar Dağı kökenli olduğundan⁶⁷ haraç olarak alınan gümüş hatta altın bu yöreden ele edilmiş ve tunç kaplar da burada imal edilmiştir. Altının bir kısmının ticaret yoluyla Mısır'dan gelmesi beklenir. Burada kurşundan söz edilmese de alınmış olup kaydedilmeye değer görülmemiş olabilir.

Dokuma ürünleri olarak: farklı renkte ketenden giysi kumaşı, keten kıyafetler, kırmızı yün, mavi yün, mor (yün?) ve yünlü kumaşlar. Bu durumda yörede keten üretimi yapılmakta ve elbiseler için boyanıp dokunmaktadır. Koyun yetiştiriciliği yaygın olduğu bilinen bu yerde yün ve yünlü dokumalar da aynı derecede bulunmaktadır.

Hayvan olarak: öküz, koyun, at, eşek, katır ve develer sayılmaktadır. Deve, bölgeye Aramilerce getirilmiştir.

Taşlar arasında: Mulu Dağı'nın sumermeri (alabaster) kaydedilmiştir. Ayrıca lapis-lazuli taşı, yağınlar halinde muhhu-digili taşı.

Ağaç olarak: Amanos bölgesinden sedir ve ardıç tomruğu alınmakta, ayrıca şimşir tahtası⁶⁸, selvi, her çeşit çalılar, kokusu hoş olan ürünleri⁶⁹ ve akçaağaç, dut, ladin, fıstık ağaçları ile sedir reçinesi getirilmektedir. Bunların hepsi bölgenin ova ve dağlarında mevcuttur.

Fildişi ve fil derisi ise muhtemelen Mısır kökenli olarak görülmelidir. Suriye'de bulunan fil türünün bu dönemde tükenmiş olması mümkündür.

Anadolu'da tuncun yerini demirin alması Erken Demir Çağ sonu Orta Demir Çağ başında gerçekleşmiştir. Üretim teknolojisi için yeterli olabilecek kadar

⁶⁶ Wiseman, *a.g.e.*, s. 42

⁶⁷ H. Gale- A. Z. Stos-Gale, "Uluburun Batığı Bakır Külçelerinin Kaynak Analizi ve Geç Tunç Çağında Akdeniz'de Metal Ticareti", *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum 2006, ss. 119-133

⁶⁸ Şimşir ağacına Amanoslarda rastlanmıştır. S. Göney, *Adana Ovaları I*, (1976), İstanbul.

⁶⁹ Kekik otu, lavanta çiçeği, sakız ağacı ile defne ve mersin çalısı bu kokulu bitkileri oluşturur. Göney, *a.g.e.*, s. 58.

demir, bakır, kurşun, altın, gümüş metallerini barındıran Doğu Anadolu'da, Urartular öne çıkan devlet olmuştur. Frigler'in de bu konuda öncü olduğu söylenir. Assurlular , Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak, Suriye'yi, Que, Hilakku, Pirindu, Kisuatni, Tabal, Patin dâhil birçok yerleşimi ellerine geçirerek, büyük demir işleme atölyeleri kurmuştur⁷⁰. Adana'daki demir yatakları kuzeyde Toros Dağlarının yamaçlarında, Feke ve Saimbeyli ilçelerinde bulunmaktadır. Toros Dağları ve Amanoslar Anadolu ve Mezopotamya arasında doğal sınır sayılır. Toros Dağları, çok erken dönemlerden beri güçlü krallıkların ihtiyaç duyduğu ürün ve kaynakları temin ettiği ve sahip olduğu dağ geçitleri ile önemli bir coğrafya olmuştur.

Toros Dağları, Ön Asya'nın gümüş elde edilen kaynaklarından biridir⁷¹. Çok erken dönemlerden beri Mezopotamya'da tanrılar için savaş sonrasında alınan haraç ve benzeri ekonomik gelir; metal, gümüş, maden ağırlıklı olmuştur. Mezopotamya mitolojisinde Gümüş Dağları⁷² olarak adlandırılan dağlar, Bolkar Dağı'na yerleştirilir⁷³. Yener ve Özbal, 1983 yılında yaptıkları yüzey araştırması sonucunda Anadolu'da Toroslar ve Bolkar Dağı⁷⁴ çevresinin önemli gümüş üretim bölgelerinden⁷⁵ bir tanesi olduğunu ileri sürmektedirler⁷⁶. Bolkar dağı gümüşlü kurşun maden alanı Niğde'nin güneybatısında Ulukışla ilçesi sınırları içinde Alihoca deresinin mecrasında bulunmaktadır⁷⁷. Bu alanda su kaynağı açısından bolluk gözlenirken, çam ormanlarının da yoğunluğu dikkat çekmektedir. Madeni, cevherinden arındırma, ayırma, diğer madenlerle karıştırıp yeni alaşımlar bulunması için gerekli olan şartlardan biri ağaç varlığıdır⁷⁸. Bu civarda Gümüş maden

⁷⁰ H. F. Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatıcıları Anadolu'ya Etkileri Üzerine". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 2007, ss. 501-518

⁷¹ A. Yener, "Bolkardağ, Alada ve Keban Madenlerinde 1984 Yılı İncelemeleri", I. *ArkST.*,1985, ss. 93-106.

⁷² Akad Kralı Sargon metinlerinde değerli metallerin dağı anlamına gelen KUR.KUR.KUG olarak bahseder. Akadlılar bu terimle ünlü Gülek Geçidi'nin kuzeyinde, Toroslar Dağları'nda Bolkar dağı madenlerini kasteder. J. Blasweiler, "Into the Taurus and the KUR.KUR.KUG (the mountains of precious metals)", *Arnhem (nl)*, 2016, ss. 1-32

⁷³ K. A Yener-H. Özbal, "Bolkardağ mining district survey of silver and lead in ancient Anatolia", *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium*, 1986, ss. 309-320.

⁷⁴ Bolkar Dağı maden bölgesi Mezopotamya, İç Anadolu ve Akdeniz arasında Kilikya kapısı olarak adlandırılan oldukça stratejik bir bölgede bulunmaktadır. K. A Yener, -H. Özbal, Yener- I.L. Barnes- R.H. Brill- E.C. Joel, "Anatolian Metal Trade and Lead Isotope Analysis", 1998, ss. 547-564.

⁷⁵ Prof. Dr. Ashlihan Yener, Bolkar Dağı maden ocaklarının altın, gümüş, demir, bakır, kurşun ve çinko gibi kritik kaynakların tamamının eski zamanlardan beri burada bulunduğunu belirtmiştir. Blasweiler, a.g.m., s. 1.

⁷⁶ Yener-Özbal, a.g.m., s. 314.

⁷⁷ Yener-Özbal, a.g.m., s. 314. İki büyük maden yatağı vardır.

⁷⁸ Bolkardağ bölge halkıyla yapılan görüşmeler antik dönem için de aydınlatıcı olmaktadır. Eski yerel

(Lülüve), Bereketlimaden (Çamardı-Celaller) ve Niğde-Gümüşler gümüşlü kurşun madeni yataklarını da Bolkardağı madenine eklendiğinde buraya neden Gümüş Dağları denildiği anlaşılmaktadır. Böylece bu kaynaklardan kurşun, gümüş ve altın elde edilmektedir. Bölgeye komşu olan Tabal Krallığı'nın bölgedeki gümüş yataklarını hâkimiyeti altında tuttuğu ve Assur'un bu zenginliğe sahip olabilmek adına seferler düzenlediği bilinmektedir.

Yine yapılan yüzey araştırması sonuçları kalay⁷⁹ bakımından, Eski Çağ'da Toros bölgesinin stratejik önemini ortaya koyar⁸⁰. Çamardı yakınlarındaki Göltepe'de kasiterit türü kalay madeni bulunmaktadır⁸¹. 1985 yılında Hadi Özbal, Bolkar Dağı'ndaki incelenen polimetalik cevherlerin kalay miktarlarını analiz etmiştir. Cevherler daha sonra Dr. Ahmet Çağatay (MTA) tarafından incelenmiş ve bu inceleme sonucunda çinko ve kurşun ile birlikte stannit denilen kalay bileşiği bulunduğu tespit edilmiştir. Bakır ve kalayın doğal bir alaşımı olan stannit kalayın asıl özelliği, eritildiğinde bronz haline gelmesidir. Diğer yaygın kalay şekli genellikle alüvyonlu dere yataklarında bulunan kalay oksittir. Her ikisi de Bolkar Dağı'nda bulunmuştur⁸².

Bölge bakır madeni açısından zayıftır. Adana-Feke civarında ve Mersin'de Anamur-Gülнар arasında az sayıda bakır zuhuru tespit edilmiştir.

Hem kalay hem kurşunun bölgedeki yoğun varlığı, teknolojik gelişim süreci, metal ticareti, metal kullanımı ve sonucunda bölgedeki kentleşmeyi sağlayan sebeplerin başında gelmektedir⁸³.

Geç Hitit döneminde ise Bolkardağ gümüş madenleriyle Beştepe'lerde bulunan Frig Tümü-lüs'ünde ele geçen kurşun arasında bağlantı kurulur. Bu da bize Demir Çağı'nda da Bolkar Dağı'ndaki maden ocaklarının kullanıldığını göster-

madenciler 20. yüzyılın başlarında izabe fırınlarının yerleri yamaçlardaki ormanlık alanlardaymış, bir kuşak madenci bu ormanları kullandıktan sonra terk edip, dağın diğer yanındaki ormanlık alana taşınmış, ormanlık alanın yoğun olduğu yerde üretim alanını kurarlarmış. Bu yeni yerdeki ağaçların tükenmesiyle, 40-50 yılda yeniden yetişen ağaçlardan dolayı eski alana tekrar yerleşilmiş. Bu sayede doğal denge sağlanmış, ormanlık alanlar yok olmadan fırınlar ormanın peşinden gidermiş. Yener, Bolkardağ, Alada, s. 97.

⁷⁹ Yener, Bolkardağ, Aladağ, s. 17.

⁸⁰ Yener-Özbal-Barnes-Brill 1998, s. 548

⁸¹ K.A., Yener, "A Monumental Middle Bronze Age Apsidal Building At Alalakh", To Be Published In N. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopaniias Eds. NOSTOI. Indigenous Culture, Migration + Integration In The Aegean Islands + Western Anatolia During The Late Bronze + Early Iron Age, *Koç University Press*, 2015, ss. 1-10.

⁸² Blasweiler, a.g.m., s. 3.

⁸³ Yener-Özbal-Barnes-Brill, a.g.m., s. 548.

mektedir⁸⁴. M.Ö. 8. yüzyılda Tuwana (Niğde) kralı Warpalawas'ın vasalının kazdığı Bulgarmaden yazıtının, Bolkar Dağı madenlerinin bulunduğu yerde olması tesadüf olmamalıdır.

Demir Devri metinlerinde geçmemesine karşın zeytinyağından da söz etmemiz gerekmektedir. Akdeniz havzasında kurulan uygarlıklar için önemli yer tutan zeytin ağacının anayurdunun neresi olduğu konusu halen tartışılmalı konulardan biridir. Zeytin ağacının ana vatanının Anadolu⁸⁵ olduğu ileri sürülürken, yapılan kazı ve araştırmalara göre Kilikya bölgesinde zeytinyağı üretim alanlarına rastlanmıştır. Hitit metinleri de bölgede zeytincilik ve zeytinyağı üretim ve ticaretini kanıtlamaktadır⁸⁶. Bir Hitit metninde: “*Nasıl zeytinin kalbinde yağ bulunuyorsa, Ana tanrıçanın da Hatti ülkesinin kralını, kraliçesini prenslerini ve Hatti ülkesinin insanlarını kalbinde ve ruhunda arkadaşça bulundurmasını dilemektedir*”⁸⁷ diye geçer. Yine Kültepe Kaniş'te ele geçen tabletlerde Anadolu'dan Suriye'ye yapılan zeytinyağı siparişinden söz edildiği görülmektedir⁸⁸. Antik Çağda zeytinin farklı kullanım amaçları bulunmaktadır. Zeytin ve zeytinyağı önemli bir besin maddesi olmasının yanında aydınlatma, kozmetik ve tıp alanında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Toros Dağlarının eteklerinde günümüzde yabani zeytin ağaçlarının (delice) oluşturduğu ormanlık alana rastlamak mümkündür.

Ayrıca meyve ve üzüm bağlarının da bulunduğu topraklara sahip olan bölge insanı şarap, balık, buğday gibi malların ticaretini yaptıkları kesindir⁸⁹.

4. Arkeolojik Deliller

Bölgede ele geçen arkeolojik deliller, yörenin Ege dünyası, Kıbrıs, Fenike, Mısır ve belki de Frig ve Urartu ile ilişkileri olduğunu göstermektedir. Kargamış'ta

⁸⁴ Yener-Özbal, a.g.m., s. 316; Yener Bolkardağ, Alada, s. 98.

⁸⁵ Anadolu'nun Akdeniz'de Ege ve Marmara bölgelerinde zeytin ağaçlarının varlığı bunu desteklemektedir. D. Eskiörük, “Antik Çağda Zeytin ve Zeytinyağı: Kilikya Bölgesi Örneği”, *Journal of Tourism Gastronomy Studies* 4, 2016, ss. 228-243. Buna karşı çıkan bir diğer görüş ise, Zeytinyağı üretimi Levant'a özgüdür ve Mısır'a buradan zeytinyağı gönderilmektedir. Bu nedenle zeytinyağı üretimi Anadolu'da daha sonra başlamış olmalı (Süleyman Özkan ile yapılan kişisel görüşme).

⁸⁶ Hitit yazılı kaynaklarında Anadolu'da M.Ö. 2000- 1200 yıllarında arasında Kilikya Ovasında zeytinciliğin yapıldığına dair ibareler geçmektedir. M. İ. Başoğlu, Antik Çağda Kilikya Bölgesinde Zeytinyağı Üretimi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009; Eskiörük, a.g.m., s. 228.

⁸⁷ H. G. Güterbock, “Oil Plants in Hittite Anatolia”, *Journal of the American Oriental Society*, 88(1), 1968, pp. 66-71; Eskiörük, a.g.m., s. 232.

⁸⁸ Başoğlu, a.g.t., ss. 13, 21

⁸⁹ J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, Çeviren: SH Riegel, 2007.

bulunan bir Frig testisi bölgenin Friglerle olan ilişkisini gösterir. Batıya giden Urartu tunç eserlerinin de bu yöreden geçmiş olması beklenir.

Eski Mısır ile olan ilişkiler belki Kalkolitik çağda deniz yoluyla başlamış, Mısır'da bulunmayan gümüş ile nitelikli kereste ihtiyacı Mısırlı tüccarları buraya getirmiştir. Yörede bulunan skarabe mühürler bu ilişkinin delilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gözlüküle (Tarzi) ve Soli'deki kazılardan buluntular mevcuttur. Gözlüküle'de Ra'nın Gözü, oturan aslan, zenci başı biçimli pendat gibi az sayıda eser ele geçmiştir. Soli kazılarında, Demir Çağı tabakasında bulunan skarabe ise, daha eskiye, III. Tutmosis (1458-1426) devrine aittir. İskenderun civarında önemli bir liman kenti olan Kinet Hüyük'teki kazılarda ele geçen bir skarabe, yeşil renkte camdan yapılmıştır. Onunla birlikte ele geçen seramik malzeme M.Ö. 8. yüzyıla, Geç Asur çağına verilmektedir. Skarabenin mühür yüzünde, atın çektiği bir arabada iki kişi bulunmaktadır⁹⁰.

Karatepe (Azativataya) kabartmaları incelendiğinde, buradaki insanların, gemi tasviri yapmaları onların deniz ticaretine verdikleri önemi göstermektedir. Hurma ağacı tasviri de bize bu dönemde yörede hurma olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca kayıkla balık avlama da betimlenmiştir. Ve yine Karatepe Yazıtında geçen "ata at kattım" ibaresi atın ekonomideki önemini göstermektedir⁹¹.

Bölgenin stratejik önemini gösteren diğer bir buluntu topluluğu keramiklerdir. Yazılı kaynakların sustuğu -ya da ele geçse de- formları, üretim teknikleri ile keramikler, dönemin sosyal-siyasi-ekonomik yapısını anlamamızı sağlarlar. Bölgenin bu stratejik öneminin yanında doğal zenginlik kaynakları, dağlardaki demir, gümüş madenleri, sedir ağaçları, verimli toprakları ile Assur, Urartu, Frig ve diğer göçebe kavimlerin ilgi alanına girdiği gibi Grekler'in de -özellikle ekonomik olarak- ilgi alanına girmiştir. Ele geçen sınırlı arkeolojik bulgulara göre Assur ile Greklerin dönem dönem bu kaynakların paylaşımı konusunda mücadele ettiklerini görüyoruz. Erhan konu hakkında;

⁹⁰ S. Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22-1, 2007, ss. 77-116 Ayrıca 2 silindir mühür; Ö. Tunca, *Catalogue des sceaux-cylindres du Musée National d'Adana, Malibu*, 1979, (SMS 3/1) ve skarabeler ; H. Poncey, - O. Casabonne - J. de Vos - M. Egetmeyer - R. Lebrun - A. Lemaire "Sceaux du musée d'P. Groupe du "Joueur de Lyre" (VII siècle av. J.-C) - Sceaux en verre et cachets anepigraphes d'époque achéménide - Scaraboides inscrits - Scarabees et sceaux égyptisants", *Anatolia Antiqua IX*, 2001, ss. 9-37.

⁹¹ "Ve benim günlerimde Adanava kentinde refah
Tokluk ve rahatlık vardı ve Pahara'nın tahıl ambarlarını doldurdum
Ata at kattım, kalkana kalkan
Orduya ordu. ... herşey Fırtına Tanrısı ve tanrılar içindi...
<https://www.hittitemonuments.com/karatepe/index-t.htm>

Demir Çağı'nda Kilikia, Doğu (Assur, Suriye ve Fenike), Batı (Grek, Rhodos, Samos, Kyklad), Güney (Kıbrıs) ve yerli kültürlerin kesiştiği bir merkez özelliği kazanmıştır. Bugün âtl olmasına karşın Kilikia'nın eskiçağlarda deniz yoluyla Kıbrıs, Mısır, Doğu Akdeniz ve Ege limanlarıyla canlı bir bağlantısı vardı. Unutmamak gerekir ki, İskenderun, İssos, Yumurtalık-Aigai, Karataş-Magarsos, Tarsus, Mersin-Yumuktepe, Soloi-Pompeiopolis, Lamas, Elaiussa, Korykos, Silifke-Holmoi-Taşucu hep birer liman kentleriydi, diye görüşünü dile getirir⁹².

Bölgede yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları yukarıda adı geçen ve liman kenti olduğu düşünülen yerleşimlerin kuzey-güney, doğu-batı arasında ticari-kültürel etkileşimini kanıtlar. Bunlar arasında yer alan Çukurova'da Mersin Yumuktepe höyüğü önemli bir konumdadır. Kuzeyden güneye, doğudan batıya doğru uzanan yolların üzerinde bulunan höyük Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan geçitleri barındırır. Neolitik Çağ'dan beri yerleşime sahne olan Yumuktepe'de Geç Hitit Dönemi'nde de önemli bir yerleşim alanı olduğu gözlenir. Ele geçen keramik parçalarından dolayı Garstang ve ekibi tarafından, M.Ö.1150-500 yılları arası "Erken Grek Yerleşimleri" olarak tanımlanmıştır. Yine bu keramiklere göre Akdeniz'in doğusu ile ticaretin yoğunlaştığı gözlenir⁹³.

Berdan çayı kenarında yer alan bu çağlarda korunaklı bir limanı (bugün Karabucak mevki) bulunan Tarsus Gözlükule kazılarının verdiği bilgilere göre, bölgenin verimli toprakları ve uygun ikliminden dolayı erken dönemlerden beri yerleşildiği gözlenir. Çukurova'yı oluşturan akarsuların açmış oldukları derin vadileri izleyen doğal yolların yakınındaki en yakın liman olması ile önem kazanmıştır. Geç Hitit döneminde yerel üretim malları ele geçirilmiştir⁹⁴. Bu yerel üretim mallarının Kıbrıs tipinde dört çeşidinin bulunması Kıbrıs ile aralarındaki ticarete işaret ederken, ne taşıdıklarına dair herhangi bir varsayımda bulunulmamıştır. Kıbrıs tarih boyunca bakır ihraç eden bir ülkedir. Ayrıca tuz çıkarılan, keten dokumacılığı yapılan, seramik, kişniş ve keçiboynuzu üretim yeridir.

Sirkeli Höyük, Kilikya'da kazısı yapılan bir diğer yerleşimdir. Höyüğün güneyinde, doğuyla batıyı birbirine bağlayan Misis (Mopsuestia) kenti bulunur. Kentin önemli bir ticaret ve ordu yolu üzerinde olmasından dolayı erken dönemlerden beri yerleşildiği gözlenmektedir. Hitit krallarına ait bulunan iki adet kabartma Hi-

⁹² N. H. Erhan, *Seramik Buluntular Işığında Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağında Çukurova-Kıbrıs İlişkileri*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

⁹³ Erhan, *a.g.t.*, ss. 18, 23, 24.

⁹⁴ Erhan, *a.g.t.*, s. 29.

tit İmparatorluk döneminde önemli bir yerleşim olduğunu düşündürmektedir. Ele geçen keramikler, Geç Hitit döneminde Kıbrıs ile ilişki içinde olduğunu gösterir⁹⁵.

Erzin Ovası'nın güneyinde yer alan Kinet Höyük, antik yazarlar tarafından Amanos Dağları'nın batısında kalan bir limana sahip Kilikya kenti olarak tarif edilir. Kinet Höyük Demir Devri'nde, Que'den Amuk Ovası'na Amanos Dağları'ndaki geçitlerle bağlantısı olan bir yerleşimdir ve bu civarda ele geçen pek çok Demir Çağı keramiği bunu kanıtlamaktadır. Burada ele geçen zengin demir içeriği cürufalar, demir eritme ocakları, atölyeler ve Yeni Assur Dönemine ait mühürler (M.Ö. 9. ve 8. yüzyıla ait) yerleşmenin liman olmanın ötesinde madencilikteki yerine de işaret etmektedir⁹⁶.

Ele geçen arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklara göre, Kilikya'nın tarihin her döneminde deniz yoluyla Mısır ve Ege dünyası ile yoğun bir ticaret ilişkisinin olduğu gözlenmiştir⁹⁷. Yukarıda saydığımız yerleşimlerin çoğu liman kenti olması itibarıyla bu ticaretin ne kadar olağan olduğunu ispatlamaktadır. Var olan ticari ilişkilerin, deniz kavimleri göçünün Ön Asya ve Anadolu'da yarattığı köklü siyasi değişimlere rağmen devam ettiği görülmektedir⁹⁸.

Sonuç

Sonuç olarak Demir Çağ'ında Toroslar ve Amanos dağları arasında kalan, bugünkü Mersin, Adana ve Osmaniye illerini kapsayan bölge, İç Anadolu, Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya Ege Dünyası, Mısır, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz kıyıları arasında iletişimi sağladığı için her zaman ilgi alanı olmuştur. Coğrafya, bölgedeki yerleşim yerlerinin oluşumunda en etkili sebeptir. Dağlık olan bölümde yerleşimler daha çok kıyı kesimlerde ve liman yerleşimi olarak karşımıza çıkarken, düzlük olan bölümde tarıma elverişli ovalık alanlarda görülmektedir. Bölge, sahip olduğu geçitleriyle stratejik öneme sahipken, maden ve orman gibi doğal zenginlikleri ile başta Assur olmak üzere bölgedeki birçok güçlü devlet için çekim merkezi olmuştur. Bu zenginlik bölgedeki Amurrulara, Hurri, Luvi, Hitit ile Mikenlerin katılmasına yol açmıştır. Ayrıca Kıbrıs ve Mısırlı tacirler de burada bulunmuş olmalıdır.

Erken Demir Çağı sonu Orta Demir Çağı başında başlayan siyasi ve ekonomik değişim Ön Asya'daki devletlerin politik güç dengesini de oluşturmuştur. O

⁹⁵ Erhan, *a.g.t.*, ss., 37-38.

⁹⁶ Korkmaz, *a.g.m.*, s. 149.

⁹⁷ Erhan, *a.g.t.*, s. 78.

⁹⁸ Erhan, *a.g.t.*, s. 3.

dönem Ön Asya siyasetinde güçlü olabilmenin yolu demirden yapılmış silahlara sahip olmaktı. Ele geçen arkeolojik bulgular ve mimari unsurlar bölgenin Geç Hititler döneminde önemli bir güç olmadığını, şehir devletleri Assur'a karşı zaman zaman birleşmeler de güçsüz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Bölgeye dair bilgileri öncelikle Assur yazılı kaynaklarından öğrenmekteyiz. Yerel kaynaklar ekonomi açısından pek bir şey vermemektedir. Assur'un seferler sonucunda elde ettiği haraçlar ekonomik faaliyetleri anlamamız açısından önem arz etmektedir. Yine bölgedeki ekonomik faaliyetleri daha iyi anlamamız için bölgede kendisinden önce ve sonra var olan -ya da bölge ile etkileşim halinde olan uygarlıkların ekonomik faaliyetlerini bilmemiz, incelediğimiz dönem ekonomisini anlamamız açısından yol göstericidir.

KAYNAKLAR

- Alkım, U. B., "The Road from Sam'al to Asita-wandawa. Contributions to the Historical Geography of the Amanus Region", *Anadolu Araştırmaları*, II/1-2, 1965, ss. 1-45
- Başoğlu, M. İ., *Antik Çağda Kilikya Bölgesinde Zeytinyağı Üretimi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009
- Blasweiler J., "Into the Taurus and the KUR.KUR.KUG (the mountains of precious metals)", *Arnhem (nl)*, 2016, pp. 1-32
- Bryce, T., *The world of the neo-Hittite kingdoms: a political and military history*. Oxford University Press, 2012
- Duran, C.- Güneç H., "Mersin kenti kuzeyi akarsu havzalarındaki ekolojik faktörlerin bitki örtüsüne etkisi", *Biological Diversity and Conservation*, 3(3), 2010, 137-152.
- Eskiyörük, D., "Antik Çağda Zeytin ve Zeytinyağı: Kilikya Bölgesi Örneği", *Journal of Tourism Gastronomy Studies* 4, 2016, ss. 228-243.
- Erhan, N. H., *Seramik Buluntular Işığında Geç Tunç Çağı-Erken Demir Çağında Çukurova-Kıbrıs İlişkileri*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Gale H.- Stos-Gale A. Z., "Uluburun Batığı Bakır Külçelerinin Kaynak Analizi ve Geç Tunç Çağında Akdeniz'de Metal Ticareti", *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum 2006, ss. 119-133

- Giusfredi, F., *Sources for a Socio-Economic History of the Neo-Hittite States (THeth 28)*, Germany. 2010.
- Göney, S., *Adana Ovaları I*, (1976), İstanbul.
- Grayson, A. K., "Assyrian Expansion Into in the Sargonid Age (c. 744-650 B.C.)", *Rencontre Assyriologique Internationale/Uluslararası Assirioloji Kongresi*, 6- 10/VII/, İstanbul, 1987, pp. 131-135.
- Grayson K., *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745). The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 3*, 2002
- Günel, N., "Türkiye'de İklimin Doğal Bitki Örtüsü Üzerindeki Etkileri", *Acta Türccica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Online Thematic Journal of Turkkic Studies, Yıl V*, (1), 2013, ss. 1-22, 9.
- Güterbock, H. G., "Oil Plants in Hittite Anatolia", *Journal of the American Oriental Society*, 88(1), 1968, pp. 66-71.
- Hawkins, D., "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAH III/1*, 1982, pp. 372-441.
- Jasink A. M.- Marino M. M., "The West-Anatolian Origins of the Que kingdom dynasty", *SMEA 49*, (VI Congresso Internazionale di Ittitologia. Roma, 5-9 settembre 2005 I.) 2007, pp. 407-426.
- Konyar E., "Arkeolojik Veriler Işığında M.Ö. II. Binyılda Çukurova Bölgesi", *1. Ceyhan Sempozyumu*, Adana, 2006, ss. 241-244.
- Korkmaz, Z., "Cilician Iron Age settlements", *ANODOS Studies of the Ancient World, Trnava*, 2016, ss. 147-163.
- Kurt, M., *Yazılı Kaynaklara Göre M. Ö. 1. Bin Yılda Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, 2007.
- _____, "Que Ülkesi ve Yeni Asur Devlet'nin Anadolu Politikası Bakımından Önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: X*, Sayı 3, 2008, 117-134.
- _____, "Kronikler Işığında Ovalık Kilikya'nın Yeni Babil Devleti İçin Stratejik ve Ekonomik Önemi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 22, 2009'a, ss. 185-195.
- _____, "Demir Çağında Kilikya'da Politik Yapı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 2, sayı 3, 2009b, ss. 119-129.
- _____, "II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 48, 2010, ss. 69-88.

- _____, “M.Ö. VI. -V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler Ve Syenesis Krallığı”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-Yıl: Sayı: 13, 2015*, ss. 303-326, 305.
- Lanfranchi, B. “The Luwian-Phoenician bilinguals of ÇİNEKÖY and KARATEPE: an ideological dialogue”. *Getrennte Wege*, 2007, pp. 179-217.
- Lanfranchi, G. B., “A Happy Son of the King of Assyria: Warikas and the Çineköy Bilingual (Cilicia)”, *Studia Orientalia Electronica*, 106, 2009, ss. 127-150.
- Luckenbill, D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, 1926.
- Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia. (ARAB II). Historical Records of Assyria from Sargon to the End. Vol. II.*, 1927.
- _____, *Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II*, The University of Chicago Press, 1968
- Özdemir, H.F., “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları Anadolu’ya Etkileri Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 2007, ss. 501-518
- Özkan, S., “Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi 22-1*, 2007, ss. 77-116
- Parpola S.- Reade J., *Letters from Assyria and the West* (Vol. 1), 1987
- Pınarcık, P., “Geç Hitit Dönemi’nde Çukurova Bölgesi, *Akron Eski Çağ Yazuları 10*, 2016, ss. 63-99.
- Poncy, H. - Casabonne O. - Vos J.- Egetmeyer, M. – Lebrun, R. – Lemaire, A., “Sceaux du musee d’P. Groupe du «Joueur de Lyre» (VII siecle av. J.-C) - Sceaux en verre et cachets anepigraphes d’epoque achemenide - Scaraboides inscrits - Scarabees et sceaux egyptisants”, *Anatolia Antiqua IX*, 2001, pp. 9-37.
- Reade, E., “Assyrian campaigns, 840-811 BC, and the Babylonian frontier”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 68(2), 1978, ss. 251-260
- Shaw, D., “Bandit highlands and lowland peace: the mountains of Isauria-Cilicia”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient/Journal de l’histoire economique et sociale de l’Orient*, 1990, pp. 199-23
- Strabon., *Coğrafya Anadolu (Kitap, XII, XIII, XIV)*, 1993.
- Şen, D., *M. Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, 2012.
- Tadmor H.- Yamada, S., *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period Volume I*, 2011.
- Tekoglu, R – Lemaire, A.- Ipek I.,- Tosun K., A., “La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy” *Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 144(3), 2000, pp. 961-1007.

- Tunca, Ö., *Catalogue des sceaux-cylindres du Musée National d'Adana, Malibu*, 1979, (SMS 3/1)
- Ünal, A., "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna Adana Krallığı'nın Siyasi Tarihi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 2006a, ss. 15-44.
- , "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/3, 2006b, ss. 67-102
- Wiseman D. J., *Chronicles Of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) In The British Museum*, 1956.
- Yakar, J., *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, Çeviren: SH Riegel, 2007.
- Yener A., "Bolkardağ, Alada ve Keban Madenlerinde 1984 Yılı İncelemeleri", I. *ArkST.*, 1985, ss. 93-106.
- Yener, K.A., "A Monumental Middle Bronze Age Apsidal Building At Alalakh", To Be Published In N. Stampolidis, Ç. Maner, K. Kopanias Eds. NOSTOI. Indigenous Culture, Migration + Integration In The Aegean Islands + Western Anatolia During The Late Bronze + Early Iron Age, Koç University Press, 2015, pp. 1-10.
- Yener K. A- Özbal H., "Bolkardag mining district survey of silver and lead in ancient Anatolia", *Proceedings of the 24th International Archaeometry Symposium*, 1986, ss. 309-320.
- Yener K. A,- Özbal, H. Yener- Barnes I.L. -. Brill R.H-. Joel E.C., "Anatolian Metal Trade and Lead Isotope Analysis", 1998, pp. 547-564.
- Yıldırım, T., *Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanında Adana/Tepebağ Höyüğü ve Planlama Sürecinde Kentsel Arkeoloji, Kentsel Dönüşüm, Rehabilitasyon ile Arkeopark Kavramı*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2010.